

Opponensi vélemény

Pavlovits Tamás

A végtelen észlelése a kora újkorban

című doktori értekezéséről

Pavlovits Tamás fenti címmel benyújtott doktori értekezése nem meglepetés, hiszen a kora újkor filozófiai problémáival és konkrétan a végtelen kérdéseivel a szerző hosszú ideje és különböző szempontok szerint foglalkozik. Eddigi tudományos munkája, könyvei és tanulmányai, valamint a kora újkor filozófusainak műveiből készített fordításai hozzájárultak egy kitűnő akadémiai doktori értekezés megszületéséhez. Pavlovits Tamás Pascal filozófiájának szentelte PhD disszertációját („La force de la raison selon Pascal” 2003) és habilitációja a végtelen pascali és descartes-i értelmezésével foglalkozott („L’interprétation de l’infini pascalien et cartésien” 2011). Jelen értekezés a végtelen filozófiai problémáját tárgyalja, egy olyan új megközelítési módot alkalmazva, amely eredeti saját korábbi munkáihoz képest, és a téma nemzetközi filozófiai és eszmetörténeti kutatásában is. A disszertáció nemcsak a végtelen fogalmának és filozófiai jelentőségének bemutatására vállalkozik, hanem ezekből kiindulva azt kívánja elemezni, hogy a kora újkor filozófusai szerint miként észleli az elme a végtelent.

A doktori értekezés téziszfüzete rendkívül világosan és jól áttekinthetően mutatja be az értekezés témáját, a kutatás tudománytörténeti előzményeit, és fő célkitűzéseit. Külön részletezi az alkalmazott módszereket, és tömör összefoglalását adja az értekezés eredményeinek Descartes, Pascal és Leibniz filozófiájának sajátosságairól a végtelen észlelésével kapcsolatban. A téziszfüzet tartalmazza a szerző 11 saját közleményét (valamennyi 2013 után jelent meg magyar, francia és angol nyelven).

Fentiek alapján előrebozsátjuk, hogy a doktori disszertáció és téziszfüzet minden tekintetben kielégíti a tudományos munkákkal szemben támasztott formai követelményeket, kivitelezésük igényes, szakirodalmi apparátusuk szakszerű. Az MTA Doktori Szabályzatának elvárásai vonatkozásában megállapítható, hogy az értekezés adatai hitelesek, és azok a pályázó önálló eredményeire épülnek.

Pavlovits Tamás jól választotta meg elemzése tárgyát. A végtelen fogalomtörténetéről sok filozófiai és tudománytörténeti munka született, különösen az utóbbi időben. Az erre vonatkozó szakirodalmat az értekezés bevezetőjében, valamint témájának kifejtése során kiválóan szintetizálja, autentikusan és kritikailag mutatja be, pontos hivatkozásokkal, jól követhetően. Külön megemlíti, hogy a téziszfüzetek az értekezés témáját elemző tanulmányok és szakmunkák logikus, áttekinthető bemutatásában mintaszerű.

A disszertáció témaválasztása ugyanakkor eredeti, mivel a végtelen kérdését észleléselemleti kontextusban elemzi. Három szerzőre limitálja a részletes elemzéseket: Descartes, Pascal és Leibniz azon műveire, amelyekben ez a kérdés fontos szerepet kap. A választás azért is szerencsés, mert a három szerző között szoros belső összefüggés van, amelyet az elemzések

feltárnak. Mindhárman a francia nyelvet használják a filozófia nyelveként, amely a korban írt tudományos munkákban még újdonságnak számít. A disszertációban egyébként a filozófusok latin nyelvű írásai is a vizsgálat tárgyát képezik. A latin mellett a nemzeti nyelv használata azért érdekes, mivel a végtelen észleléséről való gondolkodásban és írásban a használt fogalmak jelentéstartalma nem állandó a korszakban, de akár egy filozófus életművén belül is változhat. A részletesen elemzett három szerző végtelen értelmezésében az egyéni sajátosságok mellett az egymásra való reflektálásokat is bemutatja a disszertáció, amely elsősorban Leibniz esetében jelentős. A három szerzőre való koncentráció ugyanakkor lehetővé teszi, hogy koncepciójukat a végtelen észlelésével kapcsolatban rendkívül elmélyülten vizsgálhassa. Teljesen elfogadható indoklása arra vonatkozóan is, hogy más kortárs filozófusokat nem tárgyal bővebben (köztük Spinozát vagy Malebranche-t, bár a disszertáció utal az összefüggésekre és hivatkozik egyéb szerzőkre is).

A doktori munka 268 számozott oldalból áll, maga az értekezés 250 oldal, ezt egészíti ki a tartalomjegyzék, és a bibliográfia. Az értekezés bevezetője pontosan megjelöli kutatásai céljait. Bemutatja a végtelen észlelhetősége problémakörét, felteszi azokat a kérdéseket, amelyekre kutatásai során választ keresett. Az elméleti kérdések háttérében felfedezhető a történeti fonal, mind a fogalmak, mind a koncepciók alakulása tekintetében, a görög filozófusoktól a 20. századig. Megismertet a végtelen folyton alakuló felfogásával és jellemzőivel, amelyeknek tartalmi változásaira már itt felhívja a figyelmet (potenciális, aktuális, negatív, pozitív, stb. végtelen). Különbséget tesz három megfigyelési mód között (fogalmi, matematikai, fenomenológiai), amelyeket majd a három, részletes elemzés tárgyát képező filozófus nézeteit bemutatva is használ (7-15. oldalak). A disszertáció négy részletesen kidolgozott fejezetéből az első módszertani szempontból kiemelten fontos. Tisztázza, mit értünk észlelés alatt, egyértelműsíti, hogy a kifejezést karteziánus értelemben alkalmazza, vagyis mindent észlelésnek tekint, ami tudatosul az elmében. Részletesen kitér a végtelen pozitív fogalmára, arra, hogy a matematikai végtelen milyen jelentős szerepet játszott a kora újkorban és kiváltképpen az értekezésben külön fejezetekben elemzett Descartes, Pascal és Leibniz gondolkodásában és munkásságában, akik koruk legnagyobb matematikusai közé tartoztak (16-93. oldalak). A három filozófus munkásságát alaposan elemzi a végtelen észlelése szempontjából. Descartes koncepciója a leghangsúlyosabb, amelynek összetevőit elmélyült elemzésekben és világos logikával mutatja be (94-167. oldalak). Az értekezés Pascal-fejezete tömörségével és szép megfogalmazásaival emelkedik ki a többi fejezetek közül (168-218 oldalak). Meggyőzően mutatja be a filozófus matematikára támaszkodó végtelen-szemléletének sajátosságait, jól kamatoztatva bizonyításaiban a filozófus munkáiból készített saját magyar nyelvű fordításait és alapul véve korábbi munkáit a szív érzése és az elme vagy a végtelen és a fenséges kapcsolatának bemutatásakor a végtelen észlelése során. A korábbi fejezetek módszereit és fogalmait következetesen viszi tovább Leibnizről írva (219-253 oldalak). Ebben a részben kiemelt szerepet kap a Leibnizet megelőző (főleg Descartes), illetve korabeli filozófiákra való reflektálás. A filozófusnak a végtelen észleléséről kialakított árnyalt koncepcióját műközpontú elemzésekben jeleníti meg. Végül a rövid, tömör összegzés kiválóan emeli ki a legfontosabb eredményeket.

Véleményemben szeretném hangsúlyozni a disszertáció néhány kivételes erényét. A következetesen alkalmazott interdiszciplinaritás a választott tudományos téma hiteles és sok szempontú vizsgálatát teszi lehetővé a kora újkor filozófus szerzőinél, akiknek munkásságában ezek a diszciplínák még szerves egységet alkottak (matematika, fizika, metafizika). A disszertáció érvelésében a szerző a filozófiai, eszmetörténeti és tudománytörténeti szempontokat szintetikusán alkalmazza. Érdekes megemlíteni, hogy a téma minél teljesebb és hitelesebb megközelítéséhez együttműködött más tudományterület (matematika) tudósaival és külföldi kollégákkal. A legfontosabb fogalmakat lehetőleg eredeti nyelven is idézi, ugyanakkor nem nehezíti el értekezését sok idegen szóval. Alaposan ismeri és a témára koncentrálni idézi a három filozófus írásait. Gyakoriak és meggyőzőek a disszertációban a belső utalások, amelyek a monografikus jelleget erősítik. A Pascal-szövegek nagy részét maga fordítja, talán emiatt is különösen elmélyültek ezeknek a szövegeknek az elemzései. Azokban az esetekben, amikor más fordításaiból idéz, többször jelzi, ha a fordításokkal (különösen a kulcsfogalmakkal) nem ért egyet. Szeretném kiemelni Pavlovits Tamás írásmódjának azt a számomra rendkívül előnyös sajátosságát is, hogy a jelentős problémamegoldásokat megelőzően adekvát kérdések sorjáztatásával irányítja a figyelmet a központi problémákra és a logikus gondolatmenetre. Ezáltal a félreértések elkerülését megelőzi és lehetőséget biztosít arra, hogy szöveget olvasva a fontos kérdésekre koncentráljunk. A szakirodalomra szakszerűen hivatkozik, abban gondosan válogatva, melynek eredményeként a disszertáció gondolatmentében a témához szorosan tartozó nagyszámú szakmunkát megfelelően tudja felhasználni, illetve idézni, és egyes esetekben a tőlük eltérő értelmezést is megfogalmazni. Végül érdemes szót ejteni arról, hogy a kutatással összefüggően tematikus folyóiratszámot szerkesztett, amelyben a témával korreláló, más kutatók által elért tudományos eredmények is megjelentek, és ezekre is hivatkozik az értekezés (például Spinozával kapcsolatban).

Végül egy tartalmi vonatkozású megjegyzést szeretnék tenni, amely részben a disszertáció „A végtelen észlelése” című fejezetéhez kapcsolódik (51-52. oldal, Fontenelle 1727-es művének említése), részben az összegzéshez, konkrétan a 256. oldal alábbi mondatához, illetve gondolatához: „Egy olyan filozófiai nézetet próbáltunk meg rekonstruálni, amely a kora újkorban elevenen élt, ám egy évszázaddal később, a filozófiai gondolkodás átalakulása folytán, feledésbe merült” és csak a 19. ill. 20. században bukkan fel újra. Úgy gondolom, hogy kevésbé kellene sarkítani ezt a megállapítást. A 18. század legnagyobb francia matematikus-fizikus filozófusa, D'Alembert ugyanis valamiképpen továbbviszi a munkásságát megelőző filozófusok gondolkodását a végtelenről, az *Enciklopédia* két „Infini” azaz „Végtelen” című szócikkében (amelyek az ő neve alatt jelentek meg). Az egyikben a fogalom „metafizikai”, a másikban „geometriai” értelmezést kap. Utóbbi szócikk egyébként a disszertációban szereplő Fontenelle-műhöz is kapcsolódik. A Diderot mellett D'Alembert által szerkesztett *Enciklopédia* (amelyben a tulajdonnevekről nem készítettek szócikket) sokszor említi Descartes (213 előfordulás), Pascal (107) és Leibniz (47) nevét, és van „Cartésianisme” és „Leibnizianisme” szócikke is. D'Alembert (akinek filozófiájában a szakirodalom szerint hármasság hatás mutatható ki: Descartes, Leibniz és Newton hatása) ezen kívül más műveiben is kitér a végtelen fogalmának és észlelésének kérdésére. Ezek közül a téma szempontjából talán legfontosabb az *Essai sur les éléments de philosophie* (A filozófia alapjairól) címmel 1759-ben megjelent írás „Sur les principes métaphysiques du calcul infinitésimal” (Az infinitizemális matematika

metafizikai elveiről) című, XIV. fejezete (*Mélanges de Littérature, d'Histoire et de Philosophie*, V. kötet). D'Alembert szerint a végtelen észlelése az emberi ismeretek korlátai miatt bizonytalan; az idézett írásokban az értekezésben bemutatott filozófusokhoz hasonlóan használja a *tökéletes, oszthatatlan, egységes, igaz, az aktuális, negatív, egyszerű, pontos végtelen* terminusokat és beszél a differenciálszámításról is. Az sem érdektelen, hogy a 18. századi filozófus végtelennel kapcsolatos nézetei kortársainál is visszhangra találtak. Egyébként az értekezés gondolatmenetéhez D'Alembert koncepciója nyilvánvalóan csak érintőlegesen kapcsolható, a kora újkori filozófusok sajátos végtelen észlelésének utóélete szempontjából.

Néhány apró hibát, hiányosságot észleltem csak az értekezésben. A szépen megfogalmazott és gondosan elkészített disszertációban találni néhány elütést (ezeket a nálam levő példány lapszélén jeleztem). Nagyon jónak tartom, hogy Pascal és Leibniz esetében az időrendre is pontosan hivatkozik, de a Descartes-ról írt fejezetben is szívesen olvastam volna a művek keletkezésére vonatkozóan több adatot, annál is inkább, mert a kiadások bibliográfiai említése erre nem utal. A disszertáció bibliográfiájában nem mindig értettem, miért a források és nem a könyvek között szerepelnek egyes tételek (pl. Tengelyi László két könyve, amelyeket a 122-es jegyzet tanulmányként említ). Az egyébként jól követhető és pontos bibliográfiai hivatkozásokban többször tévesen szerepel a Burbage-Chouchan szerzőpár neve (pl a bibliográfiában, 262. oldal), és hiányzik a bibliográfiában felsorolt könyvek között Pavlovits Tamásé, amely pedig a téma előkészületei szempontjából jelentős. A 237. lábjegyzet egyébként valószínűleg erre a 2007-es írásra hivatkozik (*Le rationalisme de Pascal*, Paris, Publication de la Sorbonne).

Összegzésül megállapítható, hogy Pavlovits Tamás, a magyar filozófiatörténet jelentős alkotó egyénisége, akinek eredményei hazai és nemzetközi elismertségnek örvendenek, akadémiai doktori értekezésént benyújtott „A végtelen észlelése a kora újkorban” című műve előző fokozatszerzését követően számos új tudományos eredménnyel járult hozzá a filozófiatudomány fejlődéséhez. Eddigi munkássága és disszertációjának értékei alapján minden szempontból méltó az akadémiai megmérettetésre. A benyújtott akadémiai doktori mű a nyilvános vitára alkalmas, a vita lefolytatását feltétlenül javaslom és melegen támogatom.

Szeged, 2019. február 19.

Penke Olga
az MTA doktora
SZTE Francia Tanszék
professor emerita